

Економіка природокористування та екологічний менеджмент

УДК 303.101.541:330.341.1

Є. І. Ходаківський

д.е.н., професор

Житомирський національний агроекологічний університет

Л. Л. Капітула

к.е.н.

вчений секретар Інституту сільського господарства Полісся НААН України

Н. С. Пугачова

аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

СИНЕРГЕТИКО-ГЕШТАЛЬТНІ ПІДХОДИ ДО НООСФЕРНОГО РОЗВИТКУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Інтелектуалізація розвитку національної економіки України є стратегічним напрямом інтеграції її в демократичне, гуманістичне євросередовище. Висвітлені основні досягнення вітчизняної економічної думки переходу в еволюційний стан ноосфери В. І. Вернадського та М. Д. Руденка. Здійснено спробу модернізації основних положень фізіократичної теорії на основі застосування синергетичної парадигми координації складних неврівноважених ринкових макроекономічних систем, використовуючи модель мультиплікації макрорівноваги Дж. М. Кейнса, побудовано гештальтну конструкцію керованості екологічних процесів на первинному рівні. Запропоновано гештальтну конструкцію кооперативно екологічного обслуговування домашніх господарств населення на основі визначення стержневого гештальту, холізму, який забезпечує набуте лідерство із реструктуризації організаційних форм сільських інститутів і переорієнтації місцевих бюджетів на виділення посад керівників із виробничого, соціального та екологічного обслуговування.

Ключові слова: ноорозвиток, синергетика, гештальти, екологізація, духоматерія.

Постановка проблеми

Фундатор української інтелектуальної ідеї розвитку національної економіки України В. І. Вернадський у своїй праці «Автотрофність людства» (1925 р.) відзначав: «... Ця сила є розум людини спрямована й організована його воля, як істоти суспільної...» «Біосфера переходить у новий еволюційний стан – у ноосферу, перетворюється науковою думкою соціального людства. Тому можна дивитись в наше майбутнє впевнено. Воно в наших руках і ми його не випустимо!»

Таку дозу велетенського оптимізму і віри в торжество гуманістичного розуму, окресленого духовністю, випромінюють твори і нині найбільш

© Є. І. Ходаківський, Л. Л. Капітула, Н. С. Пугачова

*Науковий керівник – к.е.н., професор В. П. Якобчук

актуального й сучасного дослідника. І, незважаючи на тривалий депресійний стан та винятково важке становище української економіки, що пов'язано, у першу чергу, з російською агресією, її майбутнє в інтелектуальному середовищі цивілізаційної перспективи країн світу демократичної орієнтації.

У наш час нагальність переходу до осмислення ноосфери і ноорозвитку висвітлюють фізіократичні роботи Миколи Руденка. Істотною особливістю економіко-філософського доробку вченого є те, що він розвиває ту царину наукової думки, дотримання критеріїв якої забезпечує вихід України та світового співтовариства в напрямку сталого ноорозвитку. Творчо інтерпретуючи єдність фізичного та духовного, М. Руденко будує цілісну архітектуру Всесвіту та «вписує» в неї людину. Ідея їх спорідненості дозволяє йому стверджувати, що, подібно до людини, Всесвіт теж має власний Орган Синтезу. Поєднання ґносеологічного з фізичним приводить М. Д. Руденка до висновку про матеріальність Бога, він ідентифікує із Всесвітом як Суб'єктом. Автори також приєдналися до такого висновку, досліджуючи соціально-психологічні аспекти Провидіння, як перемоги Добра над Злом, і що проти Розуму і Добра протистояти неможливо [1]. Про це засвідчено у підручнику для студентів вищих навчальних закладів «Психологія управління» (4-те видання), зокрема у розділі 25 «Основні принципи формування провидіння», запропонувавши синергетико-гештальтний підхід до розвитку соціально-економічних явищ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Наукові здобутки вітчизняної школи фізіократів широко відомі не лише в науково-професійній, але й широкій громадкості: з чисельних монографій, підручників, посібників, методик, стратегій. Використовуючи фундаментальні положення фізіократів, за мету поставлено здійснити спробу модернізувати їх до вимог часу на основі синергетичної методології, гештальтології та виявити екстерналії (зовнішні, реально досягнуті ефекти) щодо покращення сучасного стану економіки України. Фундаментальні праці Володимира Вернадського «Автотрофність людства», «Кілька слів про ноосферу» є основним джерелом дослідження становлення інтелектуальної економіки. Наразі економіко-філософську систему ноорозвитку охоплюють такі основоположні праці Миколи Руденка, як «ґносис і сучасність», «Архітектура Всесвіту», «Енергія прогресу» та інші. Автор оцінює світоглядні та економічні доктрини, особливо ті, що вважаються визначальними для суспільно-господарського розвитку, і не як догми, яких треба сліпо дотримуватися, а як інструменти. Залежно від використання соціально-політичними силами, ці інтелектуальні надбання можуть бути не лише сприятливими, але й індіферентними чи навіть руйнівними. Геніальний український фізіократ у своїх працях стверджує, що «енергетика суспільства», а не політичні аспекти суспільного життя... Що ж до самої політики... Вона повинна формуватись на основі законів природи, а не навпаки».

Використовуючи ідеї прогресу Миколи Руденка, приєднуючись до них ми намагаємося виділити належні пріоритети розвитку макроекономічних систем інтелектуальній сфері (охорона здоров'я, освіта, наука, культура) як основи і вершини будь-якої цивілізованої економічної макросистеми.

Синергетичну методологію пізнання економічних та соціальних систем ми намагаємося модернізувати на основі правила надрівноваги, створеної штучно з допомогою мультиплікатора Дж. М. Кейнса, оскільки корегування такого розвитку є позитивний досвід ринково розвинутих країн. Так, у США ще з 1933 року використовується закон про мультиплікацію та приросту ринкових цін на продукцію фермерів (сільського господарства) й приросту цін на засоби виробництва, що використовуються фермерськими господарствами, не дорівнює Оддиниці, а завжди більше Оддиниці, тобто така мультиплікація повинна бути завжди вище межі регулювання. За таким же методичним інструментарієм регулювання відносин держави (форми дотування сільськогосподарського виробництва) використовується у шведській моделі Класа Еклунда.

Мета, завдання та методика досліджень

Метою дослідження є удосконалення теоретико-методологічних підходів до формування макроекономічних та екологічних процесів у контексті вимог до ноосферного їх розвитку.

Об'єкт дослідження становить загальноприйняті моделі управління розвитку макроекономічних та екологічних процесів.

Вітчизняна наукова думка характерна позиціями фізичної економіки, що започаткована Сергієм Подолинським, розвинута Володимиром Вернадським, а наразі активізована Миколою Руденком та Головою нині діючого наукового товариства ім. Подолинського професором Володимиром Шевчуком.

Таку школу цілком реально слід віднести до сучасної школи інтелектуального розвитку економіки та вписування її в екологічний простір. Оскільки ринкову систему як складну, дисипативну, невірноважену теоретично досліджувати можливо лише інструментами синергетики та на основі їх застосування побудувати реальні образи – гештальти, нами зроблено спробу визначити синергетико-гештальтний підхід у ноорозвитку макроекономіки та екології. Оскільки в багатьох дослідженнях, кандидатських та докторських дисертаціях використовується застаріла парадигма досліджень механістичної діалектики, яку ще на початку минулого століття засуджував В. І. Вернадський як «червоне чванство».

У дослідженнях ми широко використовуємо синергетичний підхід: синергетика – це напрямок у філософії науки, що являє собою міждисциплінарний аналіз наукових ідей, методів і моделей складного поведіння, розкриття їхнього потенціалу в мисленні про світ і людину.

На відміну від більшості нових наук, що виникали, як правило, на стику двох раніше існуючих і які характеризуються взаємним проникненням методів та ідеологій наук, синергетика виникає, спираючись не на граничні, а внутрішні точки різних наук, з якими вона має ненульові перетинання.

У методичному інструментарії синергетика ґрунтується на системних дослідженнях і теорії змін. Для України як країни з ринковою економікою, що наразі активізується на міжнародній арені, освоєння методології синергетики матиме вирішальне значення. Синергетичною парадигмою економіки ми намагаємося заповнити порожнини ноосферного моноліту. І в цьому контексті прагнемо наблизитися до «Духоматерії», значення «Монади» і «Першотворця» Миколи Руденка, що існують ще з часів окультизму Аристотеля і Піфагора.

У 2015 р. нам вдалося модернізувати теорію кооперації на основі синергетики та гештальтів. Зокрема, ідентифіковано дефініції сутності синергетики та кооперації й визначено ізоморфність принципів. На основі гештальтного підходу визначено дерево гештальту кооперативної структури, холистичним стержнем якої є присутність формального та набулого лідерства.

Ми також ставили завдання покращити існуючу методологію дослідження економічних та соціальних процесів, для цього використовуємо методичні підходи гештальтології, науки, що покликана будувати цілісні образи (наукова думка плюс практичний образ). Так, зокрема, побудоване нами дерево гештальту кооперативно-екологічної структури. На основі соціологічних досліджень, проведених у кооперативних структурах, обслуговуючих сільськогосподарське виробництво, нами встановлено, що центральним стержнем холізму (цілісності) є наявність потенційного та реального лідерства, їх матеріально-технічне забезпечення, екологічна рівновага, валентна (очікувана) оплата, а також організаційна рівновага. Нами також застосована методика визначення екстреналіїв (першочергових) зовнішніх ефектів, та на цій основі визначена необхідність формування системи оплати складної кваліфікованої праці, необхідність гармонізації макросегментів ринку землі (товарна та фінансово-сертифікатна форма), покращення взаємодії зі зовнішнім середовищем та залучення іноземних інвестицій через активізацію стосунків з країнами ЄС.

Результати досліджень

На початку про реалії сучасної України. Економічна потужність її в перші 90-ті роки минулого століття складала 7 % валового світового продукту (при питомій вазі 1 % світового населення), так і не ввійшла у коло економічно спроможних країн світу. Гірше всього, що у часи становлення своєї незалежності економіка потрапила в найбільшу яму рецесії, яку, за всіма ознаками соціально-економічного спаду, можна назвати найбільшою в історії існування національних економік світу катастрофою. Смерч такого катастрофічного руйнування економіки зніс з лиця землі більше 5 мільйонів кращих громадян (Бог завжди

забирає кращих), що віддали свою працю і здоров'я в не повернуті заощадження, які згоріли у полум'ї гіперінфляції (гідної книги рекордів Гіннеса).

З того часу наступила інша біда, яку, за тривалістю та глибиною, слід також іменувати гіпертрофічною. Нинішній період економічного стану національної економічної системи заслуговує назви тотальної депресії, наслідком якої є неспроможність більш 90% громадян забезпечити свої реальні та першонеобхідні потреби за рахунок чесної праці (заробітної плати) чи корпоративних доходів (яких взагалі не існує). І тому, більше 7 мільйонів громадян України заробляють на потреби в країнах далекого і близького зарубіжжя.

Абсолютна більшість тих, що «заробляють» на батьківщині через ту ж від'ємну еквівалентність відтворення життєвих потреб за рахунок реальної заробітної плати, – в стані депресії (депресія людини – депресія країни), та гірше всього – працівникам інтелектуальної сфери. Їх доходи аж ніяк не відповідають стандартам оплати складної кваліфікованої праці. А саме ноос, тобто розум, інтелект людини має відігравати вирішальну роль в створенні засад нового суспільства (В. І. Вернадський).

З точки зору синергетичної методології (табл. 1), у контексті фізіократичного вчення пізнання економічних і соціальних явищ, джерелом створення додаткової та нової вартості є теперішня чи минула (уречевлена в новаціях) інтелектуальна праця, на відміну від механістичної теорії формування додаткової вартості за рахунок додатково витраченого робочого часу. І скільки б ми не вкладали додаткової праці на власній присадибній ділянці у вирощення врожаю картоплі, використовуючи насіння і матеріал пізніх репродукцій, додаткового результату високої врожайності не отримаємо (хіба що додаткову засмаглисть). А новий сорт, в якому акумульована праця селекціонера, при тих же затратах фізичної праці, окрім вищезгаданої засмаглості, призведе до максимально збільшеного результату.

Таблиця 1. Синергетика та системні дослідження

Системні дослідження (загальна теорія, системний аналіз, системний підхід)	Синергетика
Акцент робиться на статистиці систем, їх морфологічному або функціональному описі	Увага акцентується на процесах росту, розвитку та занепаду систем
Увага приділяється впорядкованості, рівновазі	Хаос відіграє важливу роль у процесах руху системи, при чому не лише деструктивну
Вивчають процеси організації систем	Досліджує процеси самоорганізації систем
Частіше всього, зупиняючись на стадії аналізу структури системи, абстрагуються від кооперативних процесів	Підкреслює кооперативність процесів, які лежать в основі самоорганізації та розвитку системи
Проблема взаємозв'язку розглядається, переважно, як взаємозв'язок компонентів всередині системи	Вивчає сукупність внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків системи
Джерело руху вбачає в самій системі	Визнає більшу роль середовища у процесі змін, тобто адаптивність системи

Джерело: власні дослідження, адаптовано [2].

Нагадаємо, що на зламі епох в еволюції наукового світогляду сталися корінні і незворотні зміни: людство відмовилося від механістичного сприйняття картини світу та механістичної діалектики як ключового методу пізнання, що розглядає досліджуваний об'єкт як стан закритої системи, ознакою якої є стійка рівновага, що визначає генеральну ціль керування будь-якою системою.

Головним інструментом синергетичного моделювання ми обрали гештальтну конструкцію, яка побудована на нашій теоретичній уяві та поєднанні принципів гештальтології: схожості, близькості, суміжності, замкнутості, що формують головний інструмент цілісності – холізм (Х. Еренфельс, В. Кюлер, М. Вертгеймер та ін.).

При формуванні гештальту (образу, уяви) інтелектуальної макроекономіки (рис. 1) за її основу і вершину взято інтелектуальний сектор (охорона здоров'я, освіта, наука, культура), в центральній частині – ринок, врівноважений товарним і фінансовим макросегментами, а умови функціонування – мультиплікатор рівноваги, «локомотивом» якої є інститути держави [2], через залучення інвестицій в інноваційний розвиток [3], згідно із постулатами синергетики, переважно зовнішніх, як ознака посилення взаємодії із зовнішнім середовищем і, зокрема, за визначеним вектором гуманістичним європейським світом [3].

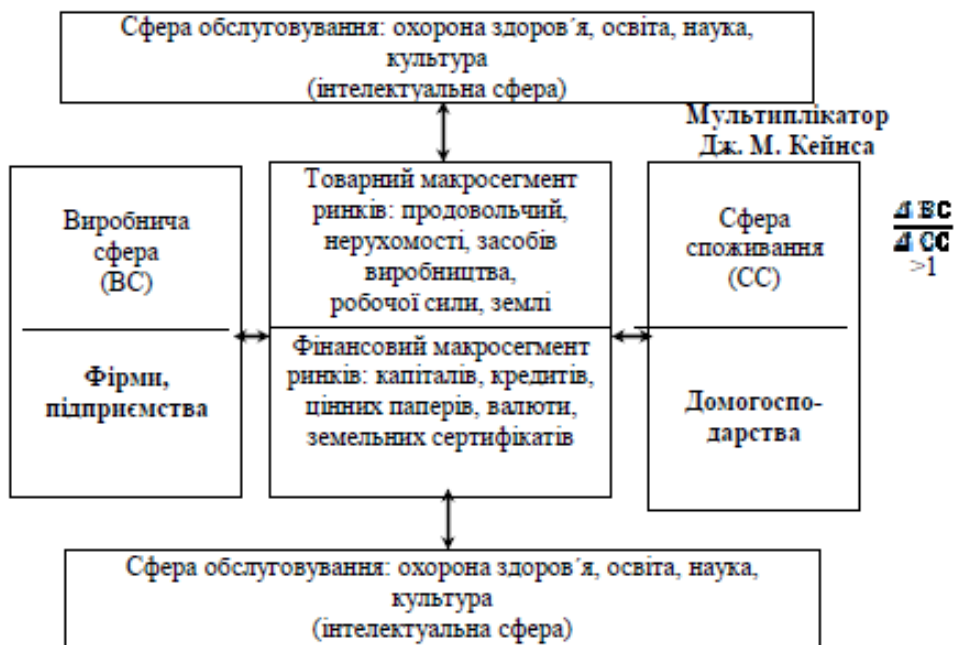


Рис. 1. Стержневий гештальт (образ) системи інтелектуальної економіки
Джерело: власні дослідження.

Активізація дії внутрішнього середовища вимагає нормалізації системи оплати інтелектуальної праці за еквівалентом складної кваліфікованої, формулу якої визначив ще в 1790 році Адам Сміт: праця спеціаліста – це подвоєна проста, але це нижня межа для розрахунків, а далі йде наступна тарифікація – бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук.

Поки не існують стандарти ринку землі як ознака інтелектуальної економіки. Але, цілком очевидно, що товарний та фінансовий макросегменти ринку землі повинні бути збалансованими, тобто товарна маса землі еквівалентна банківській сертифікатній.

При цьому, ознаками інтелектуальної економіки є: знання – товар, наука – стратегічний ресурс, інноваційне виробництво, плюаристична власність, економічна влада – доступ до інформації, творча активність, оплата праці за еквівалентами складної кваліфікованої.

Для координації розвитку інтелектуальної економіки держава використовує мультиплікатор рівноваги Дж. М. Кейнса, створюючи надрівновагу в темпах приросту виробництва над темпами суспільного споживання за рахунок акселератора інвестування інтелектуальної сфери.

У гуманітарному вимірі функціонування системи інтелектуальної економіки є субстрактним вектором розвитку цивілізаційних процесів.

Визначення екологічної структури походить із гештальту процесу екологізації сільськогосподарського виробництва, під якою багато авторів (Зіновчук Н. В., Смаглій В. О. та ін.) локалічно розуміють системний динамічний процес, що дає можливість керувати змінами, які відбуваються у природному навколишньому середовищі, запобігати його деградації і забрудненню, сприяти виробництву екологічно безпечної сільськогосподарської продукції [5].

Особливо доречним є екологічний контроль за виробництвом і споживанням екологічно чистих продуктів домашнього господарювання. А така продукція споживається не лише членами сім'ї, але й надходить на ринок як місцевого, так і регіонального й національного рівнів. Екологічну небезпеку у домашніх господарствах становлять локальне забруднення і, зокрема, питної води, через загрозу проникнення у колодязі ґрунтових вод, в які потрапляє сеча і гноївка та інші екскременти домашніх тварин й людей внаслідок близького розміщення туалетів та хлівів, чи стаєнь худоби й місць зберігання гною на шляху талих та дощових вод (і навіть з підземних горизонтів), чи надмірного застосування мінеральних добрив (особливо з нітратними компонентами) отрутохімікатів під час вегетаційного періоду рослин овочевих, картоплі, кормових культур. Власне тому, екологічний контроль, самоконтроль та виховання екологічної культури на рівні сільських соціумів є злостим.

На первинному рівні, на основі наших узагальнень та аналітичного дослідження, сформований геншталт кооперативно-екологічної структури



Рис. 2. Дерево гешталту кооперативно-екологічної структури
Джерело: власні дослідження.

У центрі структури «дерева» ми розмістили лідерство як найважливішу складову гешталту, що виходить з багатьох досліджень. Визначення стержневого гешталту як феномену лідерства логічно пов'язано з діяльністю Європейської фундації управління якістю, що загально прийняте як система Q-менеджменту (рис. 3). Зокрема, критерій 1 – головний, тобто це – Лідерство (англ. Leadership) – оцінювання того, як лідери використовують у своїй діяльності принципи загального управління якістю, а саме:

- лідери виробляють місію, бачення, цінності і етику, будучи прикладом культури досконалості;
- лідери персонально залучені в забезпечення діяльності системи управління організації, її розвиток, здійснення і постійне поліпшення;
- лідери взаємодіють з клієнтами, партнерами та представниками громадськості;
- лідери поширюють інформацію про «найкращу практику» як всередині, так і поза організацією.

Феномен лідерства як критерія якості управління ми досліджували, готуючи підручник «Психологія управління» [1].

Нині, у період здійснення місцевої реформи сільських громад та освоєння регіонального управління, актуальною постає проблема підготовки кадрів лідерів кооперації та екології за наміченим сценарієм (рис. 3)



Рис. 3. Проект підготовки кадрів-лідерів кооперації та екології
Джерело: власні дослідження.

Головним покликанням лідерів у третьому тисячолітті буде вивільнення інтелектуальної енергії своїх співробітників. Лідери повинні створити у своїх організаціях таку атмосферу, щоб люди фонтанували в ній ідеями, інноваціями, цікавими теоріями.

На Житомирщині виношується проект формування школи таких лідерів на базі ЖНАЕУ. Моделювання соціально-економічних та екологічних функцій інститутів сільських рад передбачає введення за рахунок місцевих бюджетів посади заступника голови з виконання цих функцій. Озброєні знаннями організації кооперативних та екологічних процесів й відповідної підготовки у ЖНАЕУ лідерства колективу сприятиме формуванню керованих, адаптивних, виробничих й екологічних проектів діяльності сільських соціумів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Геній Володимира Вернадського та Миколи Руденка активно визріває у нинішньому столітті при формуванні засад інтелектуальної економіки. Найважливішим висновком Миколи Руденка як прогресу людської цивілізованості є умовивід про те, що джерело додаткової вартості є не Земля з її надрами, і навіть не сонце, Світова монада як творець світла, тобто першотворець, стає парадигмальним для побудови новітньої теорії інтелектуальної економіки та формування сучасного світового мислення на основі єдності Релігії й Науки. Синергетико-гештальтна парадигма сприятиме ноорозвитку макроекономічних та екологічних процесів на основі пріоритетів застосування інтелектуальних засад національної економіки.

Активізація дії внутрішнього середовища вимагає нормалізації системи оплати інтелектуальної праці за еквівалентом складної кваліфікованої, формулу якої визначив ще в 1790 році Адам Сміт: праця спеціаліста – це подвоєна проста, але це нижня межа для розрахунків, а далі йде наступна тарифікація – бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук.

Поки не існують стандарти ринку землі як ознака інтелектуальної економіки. Але, цілком очевидно, що товарний та фінансовий макросегменти ринку землі повинні бути збалансованими, тобто товарна маса землі еквівалентна банківській сертифікатній, і в цьому зв'язку стає необхідним банківська сертифікація орендних паїв, що найбільше нині практикується як форма орендних відносин між орендодавцями й орендарями, де чітко повинна визначатися інформація про рух орендованих ділянок, розмір орендної оплати та умови контрактного використання.

Оскільки переважна частина (близько 70 %) всього виробництва зосереджена в домашніх господарствах населення і в найближчій перспективі змін у структурі національного виробництва не передбачається, виникає необхідність керованості змін екологічності домашнього виробництва на основі набутого лідерства та застосування кооперативних форм в обслуговуванні такого виробництва, і виникає, виникає нагальна необхідність підготовки кадрів керівників-спеціалістів в галузі кооперації, екології, психології управління на базі вищих навчальних закладів.

Застосування макроекономічних моделей ноосферної інтелектуальної економіки, де за вершину і основу взято інтелектуальний сектор, визначено стержневим гештальтом мультиплікатор Дж. М. Кейнса, що передбачає мультиплікацію збільшення зверх одиниці у темпах суспільного виробництва і темпів суспільного споживання, як довантаження постійно зростаючого споживчого попиту в макроекономічній рівновазі. На наш погляд, застосування гештальтної методології наближує до більшої достовірності таких моделей.

Ми надіємося на нову орієнтацію соціально-економічного мислення у

розробці ноосферних макроекономічних моделей, де за основу і вершину макросистем запропонована активізація інтелектуальної сфери (охорона здоров'я, наука, освіта й культура) макроекономіки. Ми концентруємо увагу на необхідності створення образів посилення діючої кооперації, у тому числі і вирішенні екологічних проблем, оскільки виникає необхідність такого посилення на прикладі обслуговуючих кооперативів, зокрема в Житомирській області. Подальших досліджень потребує також процес формування національної ноосферної економіки на основі розвитку економіки знань, інформаційної економіки та економіки інновацій.

Література

1. *Ходаківський Є. І.* Психологія управління : підручник. 4-те вид. перероб. та доп. / *Є. І. Ходаківський, Ю. В. Богоявленська, Т. П. Грабар.* – К. : «ЦУЛ», 2014. – 488 с.
2. *Сорос Дж.* Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою / *Дж. Сорос.* – К. : Основи. – 1999. – С. 148.
3. *Литвинчук И. Л.* Государственное регулирование инновационного развития аграрного сектора экономики / *И. Л. Литвинчук* // Eastern-European Scientific Journal (Gesellschaftswissenschaften) : Düsseldorf (Germany) : Auris Verlag. – 2013. – Vol 2. – P. 37–38 (DOI 10.12851/EESJ201304ART8).
4. *Ходаківський Є. І.* Синергетика та гештальти кооперації : брошура / *Є. І. Ходаківський.* Житомир : ЖНАЕУ. – 2015. – 31 с.
5. *Зіновчук Н. В.* Екологічна політика в АПК: економічний аспект : монографія / *Н. В. Зіновчук,* В-во : [Львів. держ. аграр. ун-т.](#) – Львів : ЛДАУ, 2007. – 394 с.
6. *Саймон Герберт А.* Менеджмент в организациях : сокращ. перевод с англ. / *Саймон Герберт А., Стимбург Дональд У., Томпсон Виктор А.* // Общ. ред. и вступ. статья *А. М. Емельянова и В. В. Петрова.* – М.: Экономика. – 1995. – 335 с.
7. *Ходаківський Є. І.* Ноогештальти національної економіки (синергетичний контекст) / *Є. І. Ходаківський* // Інтелектуальна економіка : глобальні тенденції та національні перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, 15 трав. 2015 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 7–13.
8. *Якобчук В. П.* Екологізація як пріоритет сталого розвитку аграрного виробництва / *В. П. Якобчук, Н. С. Пугачова* // Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне виробництво і продовольча безпека». – Житомир: Полісся. 2014. – С. 432–437.